

Представлені архівні матеріали, які засвідчують українську етнокультурну доміанту в східних областях України (зокрема на Сумщині), є продовженням публікації фактографічних польових етнографічних досліджень 20–30-х років ХХ ст., що була започаткована в числі 6 нашого часопису за 2015 рік.

ЕТНОГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ СЛОБОЖАНСЬКОГО КРАЮ ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

*Записав Андрій Андрійович Андрущенко
01.07.1930 р.
у с. Шаповалівка Конопотського району
Конопотської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 817, арк. 19–23 зв.)*

Відомості про огородинство. Як тільки сніг з землі розтане, зараз-же починається робота по садках, огородах, на полі. На полі орудують землі та засівають яровим збіжжям, в садках прибирають, замітають, ведуть боротьбу з шкідниками і т. і.

А вже в травні місяці починають орати близьку землю під огородини та насаджувати їх картоплею, буряками, капустою, огірками та іншими культурними рослинами. Садять огородини здебільшого близько до села, до хат та садків, а подекуди — по степах та на полі. Щоб підготувати ґрунт під огородини, спочатку його вгноюють, вивозячи на даний ділянку перегною, потім цей гній розкидають і приорують його плугом, а потім заволочують боронами. Все це робиться з першого травня. Знаряддя, що ним обробляється ґрунт під огородинство, є такі: плуг однолемішний, борони, копаниці, що ними садять картоплю.

Урожайність огородинних культур залежить від погоди та вітрів, що часто дують з півночі. Коли подують холодні вітри з півночі, й огородинні культури вже зійшли, й почали гарно рости, як-то помидори, капуста, огірки і т. і., то наслідки від такого вітру получаются такі, що огородинні культури вимерзають. Вітри ці віють на початку травня місяця, а тому деякі культури, як то огірки, капусту, помидо-

ри і інше, починають розсаджувати приблизно після 10-го травня, а то й трохи раніш. Щоб краще вродила огородинна культура, для цього треба підібрати односортового насіння, щоб воно було буйне й чисте, для цього його очищають та протруюють.

Часто старі баби та діди, нерозуміючи справи врожайності огородинних культур, беруть насіння, ув'язують його в узолок або хусточку й несуть в церкву його с[в]ятити, а потім гадають, що воно краще вродить, ніж минулий рік. С[в]ятити насіння носять таке, як соняшникове, мак, льон, коноплі і т. і., в березні місяці, по дідівські — на Стрічення.

Садять різні огородинні культури неодинаково. От коли взяти мак, спочатку, як думають його посіяти, скородять землю, коли це великий ділянка — боронами, так само й моркву, й буряки, потім на цій ділянці виорують культиватором неглибокі борозенки, а в ті борозенки рядками насипають мак чи моркву, або буряк, потім ці борозенки загортають, а коли це зовсім незначний ділянка, то цей ділянку скородять граблями, ногами прогрібають або хоч граблями невеличкі борозенки і теж саме — насипають туди зерна й загортають.

Коли пройшов гарний дощ, і після нього стало тепло та вогкість, виглянуло сонечко, то завжди кожен старається посадити огородину якомога швидче.

Коли, наприклад, насаджують картоплю, то її є дві породи: крохмалка — біла, й американка, американку відокремлюють від крохмалки, вибирають для неї певний ділянку і насаджують той ділянку. Це для того, що американка раніш вистигає від крохмалки, прости-

ше тут її називають «скороспілкою», тому що вона раніш вистигає.

Росади капусти теж є дві породи: рання й пізня. Рання капуста є біла, що має солодкий смак. Огірки розрізняють двох порід: рачки (це маленького розміру огірки) та волоські (великого розміру).

Як розповідають стари люди, картопля була в дикому вигляді, її почали виводити з меншої більшу і поволі вивели картоплю великого розміру — крохмалку, — це тоді, коли вперше появились удосконалені засоби дослідження та спостереження над картоплею.

Час, на протязі якого вистигає й дозріває та чи інша культура, є такий: для капусти ранньої — 1,5–2 місяці, пізньої — 3–3,5 місяці, а подекуди й чотири місяці. Огірок — на протязі 1,5 місяці, картопля — на протязі одного місяця — це молоденька, а коли вже гарно вона вистигне, то потрібно їй 4–5, а подекуди так і шість місяців. Цибуля — на протязі 2,5–3 місяців, мак вистигає на протязі 3-х місяців.

Коли виспіває капуста, то тут ми маємо такі прикмети: по перше, велика головка, а верхні листочки, що вкривають головку, починають жовкнути. Картопля — зовсім інакше. Коли вона ще не виспіла, то шкурочка, що покриває картоплю, дуже легко здирається, навіть коли пальцем пошарнеш, і того вже досить, щоб шкурочка на картоплі вже облізла, а коли картопля гарно вистигне, шкурочка на ній тримається вже міцніше, пальцем зідрати її вже труднувато, це вже видно з того, що картошка виспіла. Візьмемо цибулю, коли вона ще молоденька, її легко можна вирвати з землі, на поверхні — біла, а верхнє бадилля — зеленого кольору. Коли вона вже доспіє, бадилля висохне, її вирвати трудніше, і вже на поверхні цибулі є кожущки, що накривають саму цибулю.

Але незавжди вдається вистигнути тій чи іншій огородній культурі як слід, а це тому, що тут ми маємо огородніх шкідників, що нищать вщент огородні культури. Серед шкідників, що шкодять огородам, як-то в першу чергу капусту, ми маємо таких, як мотиля білана капустяного, що з'їдають капусту, ріпу, рапс,

гірчицю та інші рослини на повал. Потім ще є шкідники, так звані городні стрибайчики, вони шкодять тоді, як городина ще молода й недосить окріпла. Потім є ще савка капустяна та грибак картопляний. Щоб запобігти цій хворобі, відбирають пильно картоплю для засіву. Щоб уникнути цих городніх шкідників, вживають хемічних засобів: обризкують рослини хлораком барію, паризькою зеленню, вапном, тютюновим екстрактом і т. і.

Огородину садять переважно баби, жінки та молоді дівки, а подекуди так і хлопці та чоловіки, але це тільки або ж картоплю, капусту та деякі інші огородні культури.

Часто коли посадиться огорожня росада, а особливо помидори чи капуста, то бувають нічні та вранішні заморозки. Щоб зберігти від заморозків, ночью накладають костри, підпалюють його й огрівають данну місцевість, — все це охороняє рослину від загибелі, заморозків.

Щоб оберігти городину від птахів, а особливо горобців, на огородах ставляють чучала. Чучала роблять так: беруть ломаку довгу, вкопують її в землю, а до верхнього кінця навперехрест прикріплюють другу ломаку, надівають свитину, шапку, а іноді так ще й перину [пір'їну] в руки, правда не одну, а їх декілько на віровочці. Вітер повіває, перини матрає та й горобців усіх дощенту розганяє.

Щоб підвищити врожай певної огородини, коли взяти помидори, їх пасинкують декілько разів, борються з бур'янами і т. і.

Коли вже картопля зійде з під землі, а на огороді бачуть, що багато є зілля, тоді то починають її полоти, підбивати та звільняти від зілля, що поросло навколо картоплі. Полять тільки один раз. Пополовши картоплю, трохи чекають, щоб вона трохи підросла, а потім уже її осипають. Осипають картоплю тільки один раз.

Найбільш поширені огородні культури, що їх недавно почали розводити в нашій місцевості, — це кукурудза, буряк та деякі інші, але це переважно по колгоспницьких господарствах. Сіють їх під сівалку. Посіявши, їх просапують, а потім уже пробірають.

Огородні культури, що мають найбільше промислове значіння в нашій місцевості, це є буряк, капуста, помідори, картопля заводська, що її садять виключно для переробки спирту на завод.

Для домашнього вжитку садять найбільше огородину — це таку, як картопля, капуста, помідори, буряк та інші.

Збирають, або вірніше викопують, ці культури, як то картоплю, буряк та пізню капусту, в жовтні місяці та на початку листопада. Зібрану городину зберігають. Капусту вкидають в погріб, ріжуть або січуть, накидають в бочки й солять або просто солять цілими, для цього огулом кидають головки цілими в бочку чи здорову діжку й солять. Картоплю, спочатку її одбірають американку від крохмалки і дрібну від великої, а потім частину картоплі всипають у погріб, а частину залишають на сіянку, для цього спеціально викопуть такі ями, викурують їх, а потім туди всипають картоплю й запаковують. Буряки теж так само, тільки частину очищають від грязі, миють, кидають в бочки, наливають води, це для того, щоб був квас для харчування.

Біля огорodів більше працюють жінки, бо це переваж[н]о їхня робота. За працю на огороді в день найманому робітникові платили один карбованець, а в місті, що розташоване в семи кілометрах від села, — 1,5 карбованці в день.

*Записав Павло Петрович Тарасенко
на хуторі Домантиха Глинського району
Роменської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 824, арк. 4—4 зв.)*

Про сіянку. В нашій місцевості ґрунт — здебільшого чорноземля. Система господарювання — індивідуальна, сівозміну нема. Землі на кожного їдця припадає по два гектари. Об'єднання нема ніякого. Агропункту немає, є тільки агровиконавці, які стежать, щоб зерно на посів було перечищене і протруєне.

Під ярину орють восени, у місяці жовтні і на початку листопаду. Хліборобське приладдя

таке: плуг, культиватор і борона. Насіння коли готують до сіянки, то перечищать і протруюють. Насіння вважають за гарне, коли воно велике і важке. Зерна на одну десятину висівають: жита 8 п., пшениці 8 п., ячменю 9 п., гречки 7 п., вівса 9 п., проса 7 п. Є також вірування, що позичене або виміняне зерно дає гарні урожаї. Селяни що-року сіють своїм насінням, знатим [зібраним] із поля. Сіяти починають тоді, коли рілля вже гарно стряхне. Найкраще сіяти в годину сонячну й тиху. Овес, ячмінь і ранню гречку можна сіяти в одну пору, а просо — неділь через дві пізніше. Коли настане час сівби, тоді запрягають коні у віз, кладут на віз дряпак чи культиватор, борони й мішки з насінням і їдуть на поле. З'їхавши на ниву, розпрягають коні і починають сіяти, починаючи сіяти, кажуть «боже, поможи».

Всяке посіяне зерно, коли погода тепла й тиха, сходить за два-три дні, а коли погода холодна й мокра, тоді зерно сходить через п'ять-сім днів. Сходи повинні бути гарні тоді, коли вони зелені й дужі. Коли хліб квітне, то погода повинна бути тиха, сонячна або похмура. Щоб уникнути шкідливих бур'янів, треба [на] те поле, що на ньому росте бур'ян, садити просяні рослини, і неодмінно зерно на посів перечистити на треїр.

*Записав Кузьма Пилипович Головка
в с. Нова Гребля Глинського району
Роменської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 818, арк. 223 зв. — 225, 226)*

Наймитів переважно беруть до хліборобства. Підпасича беруть з 7—8 років, пастуха — 14—15, косаря — 18—20 років, жінця — з 16—18 р., полілницю — з 16—17 р., няньку — з 15—16 р., кухарку — з 20—25 р., у мамки — з 20—25 р.

Найбільше в нас ідуть дівчата та хлопці з бідноти, що дома нема ніякої роботи. Найом на кожен вид праці є: пастухи наймаються тільки до Парасок (Параски — на місяць пізніш від Покрови), полілниці наймались тільки до Семена, а такі робітники, що наймаються у ко-

сарі, орачі, молотники, погоничі, — тільки до Кузьми-Дем'яна.

Ходили найматися так: послуже два тижні тільки за харчі, щоб хазяїн побачив, який з його наймит, а тоді договоряються. Той, кому треба йти в найми, йде сам найматися, а котрий хоче заробити грошей, того хазяїн найма. До революції полілниці пололи в день по 25 коп., в'язальниці — по 30 копійок, косарі — по 50—45 копійок, молотники — 40—45 коп., а після рев[олюції] косар в настояще время — 2 карб., молотник — 180 коп., полілниця — 80 коп., в'язальниця — 1,00 карб. і т. д. Плата за працю така: коли наймит наймається, і в договорі є така умова, щоб що небудь купив, то тоді грошей дає менше, а то — більше грішми. Договорюється з хазяєном наймит, коли йому є більше як 17 років, а нижче 17 — договорується батько й[о]го (дядько чи тітка, в тім разі, коли батька нема). Процедура найму така: чим більш виторгує наймит чи його батько з хазяїна (це в тому випадку, коли наймит наймається в своєму селі), а як іде на заробітки в чужі краї, то там встановлена відповідна ціна. З нашої місцевості ходили найбільш на Катеринославщину та в Крим, саме в жнива та на різні косовиці. [...]

Ходіння на заробітки у райони гір[ничої] пром[исловості] поширено. Найбіль[ше] ідуть на заробітки в Донбас, Артемівське, Камінське, Дніпропетровське і т. д. (тут шукають роботи, кому яка підходить). Робітник, котрий пробув на заводі чи фабриці більш як 3 роки, тоді його складають зі списків мешканців цього села.

Звичай цей у нас зветься так: «Та гладили дорогу Іванові, він же їде оце на заробітки в Кам'янське, так ми й випили по пів кварти».

*Записав Андрій Андрійович Андрущенко
12.07.1930 р.*

*у с. Шаповалівка Конопотського району
Конопотської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 817, арк. 43—46 зв.)*

Відомості про рушник. В нашій місцевості багато сіють як льону, так і конопель.

Сіють льон та коноплі на кінці травня місяця. Посіявши льон та коноплі, льон полять, звільняючись від бур'яну, а коноплі залишаються в такому стані, як вони й були. Коли коноплі підростуть, частина з них витикається жовтуватого кольору в вигляді плоскуні, що виспіває раніш на багато від конопель.

Плоскінь — це безнасінньова рослина, що її вибирають в середині липня місяця, дають можливість їй висохнути на сонці, а опісля мочать у воді. Процес мочіння плоскуні відбувається таким чином: коли плоскінь гарно висохне, беруть її горстками і вкидають у воду, накидають поверх неї мокрою землею, що міститься на споді води. Накидавши поверх землею, по боках цієї плоскуні, або вірніше вже круга, забивають кілки, для того щоб міцно тримавсь круг і незаїхав туди, куди не слід. В воді плоскінь мокне шість днів, а коли вже вимокне, її витягають з під круга, промивають, вносять на беріг і складають в кучугури. Складають в кучугури плоскінь для того, щоб зтікала з неї вода. Після цього плоскінь беруть по горстці та розставляють нарізно, щоб вона просихала.

Коли плоскінь вже висохне та зробиться сухою, її беруть і ламають, а потім уже тіпають та труть на терниці, остаточно звільняючись від деревини або костриці та залишаючи саме волокно. Потіпавши, розподіляють волокно на окремі частини, або жмені, що коли взяти в руку волокно, то можна її обійняти жменею. Ці жмені складають, спочатку на половину скручують, а потім уже складають в окремі пучки, що зветься «повісмами». Повісма містить в собі двінадцять жмені. Повісма ці беруть, розгортають, розбірають по жменям і добре переминають її ногами. Вимнята добре жменя робиться м'якою, немає свіжого в ній волокна, що воно було до переминання. Мнут волокно для того, щоб коли прядти нитки, то не було костриці та щоб гарні були нитки. Перемявши волокно, його знов тіпають, витираючи гарно на терниці та остаточно звільняючись від костриці.

Гарно витерте волокно складають жменями в повісма, а потім беруть гребінь, гребін-

ку, днище, спеціальну щідку з міцної свинячої шерсті, гребінь встромлюють у днище, а волокно чіпляють на гребінь. Почіплавши волокно на гребінь, його розчісують гребінкою та приглажують щідкою. Приглажене волокно згортають в мички, що містить в собі одну жменю. Мички рахують по копам. В копі шістьдесят мичок. Готові мички беруть, надівають на гребінь одну мичку, беруть прялку й прядуть нитки. Нитки прядуть ще веретеном.

Коли ниток напрядено повна катушка, катушку здимають від прялки, беруть спеціальний прилад, що зветься «Івасик», який складається з двох сторчових бланок, що з'єднуються поперечною, спідньою підставкою, до якої вони прикріплені. Крізь верхні частини бланок проходить від однієї до другої металевий дріт, що на нього надівають катушку. Надівши катушку, з неї змотують нитки на півміток — 1,5 метра, з розкарачкою на верхньому кінці та спідньою бланкою (поперечною), що має відповідну форму. Намотавши півміток, вивраховують скільки пасом, чисниць та ниток, а потім перев'язують один кінець півмітка та скидають.

Так напрядують декілька півмітків, а потім їх мочать, або простіше — перуть, до того часу, поки вони не стануть білими. Білий півміток беруть (сухий), беруть прилад, що зветься «ветушкою», надівають півміток на ветушку та змотують вже з ветушки на клубок.

Потім беруть спеціально клубки ниток небіленої пряжі, беруть прилад більшого розміру на багато від ветушки, що зветься «співницею», беруть ножниці, клубки вкидають в сито, щоб вони долі не качались, нитку з одного клубка заправляють в одно вушко ножниць, а нитку другого клубка — в друге кільце і починають крутити руками співницю, намотуючи на неї нитки. Намотавши скільки треба, пряжу скидають, спеціально згортають неначе цепкою, а потім цієї пряжею навивають на варстак, кінці цих ниток присуковують до начиння варстаку, а вже присукавши, починають ткати полотно або рушники, це дивлячись, якого розміру є начиння. Полотно тчуть, пропихаю-

чи білими нитками за допомогою човника та цівки не білу пряжу.

При витиканні рушників їх пишуть червоними або чорними нитками. Виткавши рушники або полотно, його вмочають на воді, розстілають на березі або на огороді й висушують. Це для того, що воно було біле. Або під час гарної соняшної погоди полотно роз[с]тілають на ряску в озері чи в ставку.

З вибіленого полотна або рушників, з рушників вирізують окремі рушники, а з полотна шиють спідню одяг, а також і верхню, для цього полотно фарбують хоч корою з осоки або іншою фарбою та шиють верхню одяг. Рушники бувають різного виду: вишивані, ткані, вибійчаті, шальовані на папері. Рушники є такі: кроловецькі, утиральні, кілкові, ботникові, плечові, подаркові та інші.

Старі рушники, що вже подрались, називають «ганчірками». Також є назви для окремих частин рушник[ів] — це поли, або кінці, рушника та середина рушника.

Різні рушники вживають при різ[н]их діях людности. Під час весілля, коли молода ходить скликати гостей на весілля, то чіпляє кроловецькі два рушники або один на перед. Під час вінчання рушники підстилають під ноги молодому та молодій. Під час похоронів чіпляють подаркові рушники на хрести, а взагалі обділяють тих, хто бере участь в похороні, як то несе гроб, хрести і т. і. Крім того, вживають ще рушники під час весілля при подарунке, а також під час, коли обділяють дружки коровай, то чіпляють через плечі навхрест рушники. При народженні дитини сповивають дитину рушником, для того щоб більше росло та щасливе було. Під час закладин хати рушниками обділяють майстрів — кожному по рушнику.

При ворожінні рушник вживають часто циханки, для цього вони беруть кружку з грошима, накривають її рушником чужим, вороже, плює на рушник, а потім його забирає собі.

Також є багато казок, прислів'їв та замовлень, де нагадується про рушник. Часто старі баби та діди, коли їм сниться сон про рушники, вони добре це пам'ятають, кажучи: коли

сняться кроловецькі рушники, то це буде горе, а коли л'яний, то це буде дорога. Виряжаючи мати свого сина або чоловіка в дорогу, дає йому рушник, щоб він ним утирався і т. і.

СІМЕЙНА ОБРЯДОВІСТЬ

*Записав Григорій Антонович Нудьга
в с. Артюхівка Глинського району
Роменської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 215 зв. — 216 зв.)*

Похорон. Як умре хто, то спочатку гукають когось, хто вміє, щоб очі закрити. Далі баби збираються, обмивають, наряжають, а чоловіки роблять труну, товариші копають яму. Тоді зходяться люди, підходять, цілують у руку, прощаються. Беруть тіло на нари, і як кого — заносять у церкву, а як кого, то прямо на могилки. Тоді біля могили забивають труну і спускають. Усі люди кидають по жмені землі і розходяться, піп запечатує могилу. На другий день несуть снідять. Страву виносять на могилки, йдуть родичі, сусіди, діти, поминають, а цілу ніч сидять над коливом баби, жінки. Кажуть, що душа мерця прилітає, і для неї ставляють коливо на вікні. Часто мертвяк приходе додому вночі. Як що він під вікном гукає кого з сім'ї, то той умре теж.

На 3 день — третини. Знову збираються жінки, чоловіки, обідають, а ввечері сидять над коливом. Коливо роблять з води, меду (цукор), булка або бублик. Всі це коливо пробують. Так роблять на 9-тини.

Сороковини. Тут усі моляться, щоб бог прийняв грішну душу. Від дня смерти до 9 день на вікні стоїть коливо, душа прилітає і питається ним. Біля колива горить свічка, а в хаті кадять ладаном.

Годовини. Знову обід. На обід дають з коливом кутю. Ввечері знову сидять баби над коливом. Те, що ним було перевязано ноги мертвяка, помагає од болі руки або ноги. Як болить рука або нога, то ним об'язують її — перестає.

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ

*Записав Юрій Петрович Устенко
07.03.1929 р.
у с. Ярошівка Глинського району
Роменської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 824, арк. 90)*

Звичай, яких вживають дівчата проти Андросія. У вечері сходяться дівчата й одягають одну в 12 одежин, а коли не налізуть, то прив'язують іззаду, і ведуть до верби груші трусити. Коли злізе дівка, вони й питають: «Що ти трусиш?» — «Груші», — відкаже та, що на вербі. Вони відказують, що то не груші, а хлоп'ячі душі. Натрусивши, йдуть на досвітки.

Потім всі йдуть до колодязя, набирають у роти води і несуть пекти коржі. Одміряють наперстком чого треба і печуть коржі. Напикши, мовчки їдять і мостять у головах колодязь з тих гілок, що натрусили, і лягають спати. Хто присниться, за того і піде заміж.

*Записав Григорій Антонович Нудьга
08.11.1929 р.
у с. Артюхівка Глинського району
Роменської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 179 зв.)*

Про звичай «гріти мерців». В с. Артюхівці Глинського р-ну на Роменщині ще й тепер є звичай «гріти мерців» проти Нового року (ст. ст.). В нашому селі цей звичай іще звуть «смалити діда». Провадиться це так: проти 1 січня (ст. ст.), коли люди всі в церкві (це перед світанком), тоді хтось із сім'ї бере куль соломи, сіно з під куті і все сміття, що назмітали за Святки, і виходить на город або кудись на вигін смалити діда (або ще звуть «гріти діда»). Роблять це на те, «щоб на тім світі нашим дідам і всім помершим було тепло». (Від Нудьги Ярини Мих[айлівни], 45 р., с. Арт[юхівка]).

Палять солому (гріють дідів) кожний окремо, і немає колективного обряду. Коли огонь потухне, господар іде додому.

*Записав Андрій Андрійович Андрущенко
01.07.1930 р.
у с. Шаповалівка Конопотського району
Конопотської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 817, арк. 30–31 зв., 32 зв.)*

Відомості про Козу. Минуло вже небагато часу від того, коли ще на селі під час Різдвяних свят молодь бродє попід вікнами, співає відповідних пісень, як-то на перший день Різдва в вечері — колядки, проти Нового року (по старому) — щедрівки, а також проти Нового року переводяться не тільки щедрівки, але й товариші водять Козу й т. і., що зроблена була ще до водіння її. Звичайно, по перше ніж водити Козу, товариші готуються.

Для того щоб гарна була Коза, товариші перед тим відшуковують спеціальну одяг, як то салдатський костюм, погони (палети), кашкет з червоною обичайкою, та вироблюють спеціальні [шаблі], хоч залізні або дерев'яні, тільки покрашені (зафарбовані) чорною фарбою. Ці шаблі вкращують стрічками, стьожками і т. і., і вже салдати, що призначені (дві особи), надівають костюми, шаблі, кашкати.

Товариші також готуються з Козою. Для цього вони відшуковують дерев'яні зігнуті грабки, що їх по селах вживають під час косіння зернових культур, як то жита, пшениці, овса, гречки і т. і., грабки ці вкращують стрічками, стьожками, а опісля вже прикріплюють голосні дзвінки, бо це є не що інше, як роги в Кози; залишилось тільки між ці ріжки встромити «козячу голівку» простої виробки — з кожуха хутром в середину: і головка готова, й ріжки готові. До нижньої частини грабків прикріплюють дов[г]у зігнуту лозину й обмотують її міцно соломою — це є фіст у Кози.

Залишилось тільки взяти гарного кожуха, вивернути його на верх хутром, рукавом надіти на грабки, прикріпити його так, щоб кінець рукава доставав до нижньої частини ріжок (розкарачки), та напхати в рукав чого небусть — і Коза готова. Рукав — це є шия в Кози. До цього рукава прив'язують мотузок, що за нього тримається весь час призна-

чений, так званий Міхоніша, з вінником — це звичайний селянський дід, у свитині, з бороною та вусима.

Перед тим як іти з Козою, товариші декілько разів її проспівують, зроблять генеральну співанку, а для цього ще треба одному товаришу підлазити під кожуха (під Козу), триматись за грабки міцно і весь час при співанці тупати ногами, й виконувати всі свої обов'язки. Кожен учасник товариства Кози виконує свої обов'язки.

Над вечір, коли вже починає «світати» (смеркати), товариші гарно встатковуються і йдуть з Козою. Підходячи до двору, один з товаришів біжить під вікно й кричить: «Благословіть Козу в хату ввести!», — а ті кажуть хоч можна, або неможна.

Коли можна, всі товариші йдуть до дверей, відчиняють їх і прямують в хату, здоровкаються, кожен займає своє відповідне місце для виконання своїх обов'язків, устатковують гарно біля Кози, становляться кругом неї й починають співати пісні. Коза, або вірніше особа, що під Козою, виконує всі слова, що співають товариші. Коли товариші співають «де Коза хвостом», то вона матляє хвостом, а коли кажуть «де Коза рогами», то вона крутить рогами і т. і. Колиж кажуть, що «Пусть Коза впала», то Коза вмить падає, а салдати нахилиються і плачуть, а коли співають «А ти, міхоніш, дуї Козі під хвіст», то міхоніш бере вінник і працює, а потім уже, коли кажуть «Встань, Коза, жива, встань, розвеселись», Коза вмить встає, весела, поклоняється господареві хати і т. і.

Після закінчення своєї роботи товаришам дають нагороду, й товариші прямують в іншу хату.

*Записав Григорій Захарович Губенко
14.06.1927 р.
у с. Дубовичі Тулиголовського району
Глухівської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 819, арк. 5)*

Народній Календар

2 (15) Стрітєння. Між поселєнням є повір'я, що у цей день зима з літом зустрічаєт-

ся і бореться. Кажуть, що коли на Стрічення вітер перегонить через дорогу хоч одну соломинку, то весна буде затяжна і повимітає усе з клунь, а коли на Стрічення буде відлига, то весна буде тепла і незатяжна. У цей день святять воду та сіль, цю воду і сіль бережуть для ліків, стари жінки кажуть, що як пристріне хто худобину або людину, то нема кращих ліків, як стріченська сіль. Узяти її у щипітку і трічи поводить тією рукою по людині чи худобині, читаючи молитву: «Поміч моя від господа Бога, зтворившого небо і землю», — а потім кинути на жар, нехай потріщить, то як рукою зніме все.

11 (24) Харлампія Власія. Цей день святкують як свято худоби. У цей день правлять молебні Власію Харлампію.

*Записав Іван Терентійович Москаленко
10.03.1928 р.
у с. Зарічне Охтирського району
Харківської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 108)*

Обертення. На Обертення кажуть, що пташки повертаються до нас носами. Вирій у нас звуть «теплий край». На Обертення не перуть білизні ніякої, зірок у нас не щитають.

*Записав Григорій Захарович Губенко
14.06.1927 р.
у с. Дубовичі Туліголівського району
Глухівської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 819, арк. 5–6)*

Масниця. За тиждень до Масниці починається Всеядна. «Всеядним» цей тиждень звуть через те, що здавніх давен, кажуть стари люди, що на цім тижні можна у середу та п'ятницю їсти скоромне. У неділю заговляють, готують як найбільше і найсмачнішої страви, навіть сами найбідніши добуває на Заговини мяса.

У нашій місцевості немає назв окремим дням, але окреми дні пов'язані з деякою ро-

ботою, якої у зазначени дні неможна робить, напр., у четвер і п'ятницю неможна снувать, бо овечки не будуть вестись, у суботу теж неможна снувать, аби непорвала скаженна собака.

На Масницю їдять переважно млинці з сметаною та з маслом та вареники з сиром. Найбільше Масницю проводять у гулянках. [...] У ці дні дівчата та парубки співають найбільш відомих пісень. Обрядів ніяких несправляють у ці дні. Колодки справляють: випивають, закушують, і це звуть, що справляють колодку. Колодку волочать до родичів, до знайомих, вяжуть колодку, аби узяти викуп, бо як викупу недаси, той колодки неодв'яжем, викуп іде на власну потребу того, хто прив'язав колодку.

Запусти на піст — так само, як і на Масницю. На Запусти у нашій місцевості не ходять до родичів у вечері перепошувати, так самож не ховають і сиру у рот. Э вірування, що мерці останній тиждень перед постом збираються до церкви — мертвецькій великдень святкують — у суботу. У суботу несуть паніхиди до церкви. Вечірніці постом відбуваються. [...]

Назви днів та тижнів посту та прислів'я. На першому тижні посту — Жилава середа, на цьому тижні стари люди не їдять хліба, а тільки жилави коржі. Прислів'я «Вареники доведуть, що і хліба не дадуть». Четвертий тиждень звется «Середохресним», на цьому тижні печуть хрести, і є повір'я, що сорока у цей день починає гніздо вити, тобто кладе палічки навхрест. П'ятий тиждень — середа Поклонна, субота Похвальна. Шостий тиждень — Вербниця, у неділю йдуть по вербу, потім бережуть цю вербу, щоб прогнати нею худобину, коли вона йде у перший раз на пашу, аби ніщо не приставало до неї. На сьомому тижні — Чистий четверг, у який купаються до схід сонця. Увесь цей час провадять за готуванням до сівби. Стари люди не радять нічого робити, навіть по найменших святах. [...] Їжа у цей час у людності, що додержуються звичая постити, така: олія, цибуля, картопля, огірки квашени, капуста квашена і хліб.

*Записав Іван Терентійович Москаленко
10.03.1928 р.
у с. Зарічне Охтирського району
Харківської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 108 зв.)*

Сорок. На це свято у нас кажуть, що жайворонки прилітає з вирію, а сорока на цей день кладе на своє кубло сорок палечок, а не кажуть, що у цей день сороки летять до нас із вирію. У нас у цей день свята не пичуть коржів та жайворонків. І не бігають у цей день з печивом, нічого. У нас кажуть, що на цей день коли буде мороз, то після цього дня ще буде сорок морозів.

Теплий Олекса. На Теплому Олексі у нас примічають так: коли тепло, то буде тепло, а коли холодно, то буде ще довго холодно.

*Записав Григорій Захарович Губенко
14.06.1927 р.
у с. Дубовичі Тулиголовського району
Глухівської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 819, арк. 6–8 зв.)*

25 (7) Благовістя. Кажуть, що хто не шанує цього дня і робить що небудь, то nebude їм щастя цілий рік, а коли є вагітна худобина, то як корова отелилася або щото, у теляти чи що nebude ноги або вуха, або чогось іншого, що до вагітної жінки, то їй не можна нічого робити у цей день, бо дитина буде без руки або без ноги і т. інше. Є повір'я, що птахи не в'ють гнізд у цей день, через те що і їх настигає така сама кара, як і людей. Кажуть, що яка погода на Благовістя, така й на Великдень. Повір'я до благовісного теляти, ягняти і т. інші — мало про це є відомостей, що ж до благовісного яйця, то їх значать, аби не підсипати під квочку, бо все одно, кажуть, з нього вийде каліка.

11 (24) Квітня. Великдень. За декілька днів починають уже готуватись до Великодня, печуть обрядове печиво, так звани паски — це пшеничні булки, які печуть у формах. На Ве-

ликдень рано, ще до сход сонця, несуть святити. Святити несуть паски, крашанки, мясо, масло, сир і т. інше. Святять мак, тоді ним обсівають худобу і людей, аби нечиста сила не могла ним нічого зробити, святять і крейду, як у кого печія, то дають йому цю крейду їсти. Крашанки красять за день-два до Великодня, орнаменту ніякого нема, бо писанок не пишуть. Під Великдень є звичай ляжиться спати на голих дошках, а деякі йдуть на цілу ніч до церкви. Є повір'я, що у утрені коли піп у перший раз скаже «Христос воскрес», то охотники стріляють для того, аби цілий рік удачно охотитись, злодії силкуються у цей час що небудь витягнуть, щоб цілий рік не спійматись на краді, інші кажуть у той час «мені гроші», а жінки кажуть «мені гриби» і т. інше. По-приходивши з церкви, розговляються, спершу їдять свячене, а потім уже й таке, звичаю христосуватись нема. Волів у нашій місцевості нема, а тому свячене возять кіньмі. На другий день одвідують сусід та знайомих, звется цей день «Волочільник», у цей день жінки йдуть до баби, що в них бабувала, несуть бабам і сусідам булку та крашанки.

Про тих, що помруть на Великдень, кажуть, що вони звільняються від усякої кари і йдуть прямо в рай. Померлому на Великдень кладуть крашанку в труну, для того аби йому було чим розговитись. На Великодни свята по заході сонця вечеряти можна. Святкують три дні. Від Великодня до Вшестя вечорі зв. «святими». Найголовніши розваги та гри молоді таки: грають у мяча та в «городків», під час гри атаманів та атаманш не вибирають.

Під час Великодних свят гуляють ще в крашанки навбитки. Для того щоб був гарний биток, крашанки виварують у солі, бо від цього, кажуть, воно покріпчає, під час битків обдурюють одне одного тим, що наливають крашанки смолою, і тоді виграють. Гойдалок нестроять. [...]

18 (1) Провідний тиждень. За дарником до церкви йде хто бажає. Є вірування, що дарник зберігає людину від усього злого і прибавляє їй розуму. Мати, коли посилає

дитину в перший раз до школи, то зашиває йому дарника, щоб розумніший був, або гонить худобину, то щоб нічого негарного з ним не трапилось.

Поминання померлих відбувається, поминають кожен свою рідню. Що до того, як поминають, то спершу [в] понеділок несуть паніхиди до церкви, а в вівторок улаштовують спільні обіди — збираються родичи чи сусіди і йдуть гуртом на кладовище, за самогубників на кладовищі ще правлять паніхиди, щоб Бог їх простив. Поминання на кладовищі проходить так: їдять, п'ють скільки хто подужає, їжу кладуть на могилу, для того щоб померлим було чим поживитись. Могили крейдою не окреслюють. Страву найбільше готують таку: м'ясо, кисіль і пшеничні млинці. Звичая немає на другий день жінкам ходити поминати жінок. Є вірування, що цей тиждень померлих випускають на волю. [...]

23 (5) Юрія. Цей день у нашій місцевості так і зв. «Юрій». На Юрія улаштовують на поле процесії, ці процесії улаштовують для того, аби Юрій одвернув усяке лихо від посіву та худобі. У цей день правлять на полі молебні і улаштовують спільні обіди, на зразок того, як на кладовищі, решти від страви у землю не закопують. Качаються по житю та пшениці, для того щоб краще вродило, качаються більш старіши люде. У цей день росу збирають, найбільше жінки для ліків. Є повір'я, що Юрій випускає росу і що ця роса дуже поживна, а тому кож[е]н у цей день вигоняє на пашу всю худобу й птицю рано, до схід сонця. Це роблять для того, щоб худоба та птиця гладка була. Є повір'я, що Юрій — захисник природи. Про те, що Юрій пан над вовками, нема ніяких переказів. [...]

Про те, що соловейко та зозуля починають у цей день співати, повір'я немає, з соловейком ніякі повір'я не пов'язані, а про зозулю є повір'я, що як заспіває зозуля, коли ще на дереві нема лістя, то буде голод, а як матимеш гроші в кішені, коли в перше заспіває зозуля, то треба ними тільки побряжчати, і тоді матимеш їх цілий рік.

*Записав Григорій Антонович Нудьга
в с. Артюхівка Глинського району
Роменської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 193 зв. — 194 зв.)*

Як святкують у нас **Зелені свята**, або Тройця, або Глетчані святки, Глечана неділля. Зелені свята у нас святкують цілий тиждень, і цей тиждень увесь зветься «Глечана неділля». До церкви ходя 3 дні в цьому тижню, а останні, — хто святкує, а хто й ні.

Перед Тройцею у п'ятницю або в суботу чоловіки йдуть у ліс і рубають там гілки на глечення, рубають такі дерева: липа, осика, кленок, ясенюк і чорноклен. Гілки цих дерев натикають у хаті скрізь, лише «одні осики ни мона вносить у хату, бо вона, як тіков Спаситель од розбойників і заховавсь на осиці, як дійшли до неї розбойники, то вона зашилістіла, і розбойники догадались, що Спаситель сидить на ній» (Нудьга Горпина).

А баби у п'ятницю мажуть хати. Діти рвуть зілля, яке кладуть на вікна, стромляють за сволок і трусять на долівці. На вікнах лежить полинь, щебрець, материнка і всі пахучі трави, а долівку застеляють лепехою. Глечення ставлять півколом біля дверей хати, ніби дерева, позостромляні гілки натикають у стріху (щоб відьма не ходила), біля воріт і де тільки можна.

Той кілочок, що ним пробивають землю для вставлення гілок, ховають у стріху, а потім, як попадає колька (коле в боку), його беруть і колять між ребра, то після цього ніби проходить колька.

*Записав Кузьма Іванович Манжос
22.02.1929 р.
у с. Марчихина Буда Ямпільського району
Глухівської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 51—51 зв.)*

Зелені свята. Зелені свята святкують два дні. Перший день — Тройця, а другий — Духав день, і весь тиждень зветься «Тройцею».

Перш за все люди готуються: вквітчають з вечора двір, хату, становлять біля дверей,

страмляють біля налишників над вікнами, біля фіртки, забивають на воротах. У хаті по підлозі та вікнах розкидають явір та гурошник, а на стінках — липові віття і клинови, на вулиці — бирезове, осикове та рябина. [...]

Звичай кличати пояснюється тим, що люди і до цієї пори вірять у відьм, то гадають, коли поставити на ворота осикові гілки зелені, то тоді відьма в двір не ввийде ніколи. Нечіста сила під час Зелених свят виявляє себе дуже важливо, вона разгулює по лісові.

Русалки в цей день теж сплетають дві берези до купи і гайдаються. Вони схожі на дівчат з довгими косами. Русалки поділяються на чотири групи: русалки, мавки, лоскотарки та урдалки. Різняться вони група від групи тим, що кожна з них має своє діло.

*Записав Андрій Андрійович Андрущенко
01.07.1930 р.
у с. Шаповалівка Конопотського району
Конопотської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 817, арк. 23 зв. — 24 зв.)*

Звичай та обряди, що пов'язані з весінніми та і літніми святами, як то **Зелені свята**, ту[т] ми маємо та[кі] звичай. [...] Хлопці роблять куклу, для цього вони беруть довгу та товсту тичину чи бруса, вкопують його частину в землю, вкращують стовп клеченням, шукають колеса і витаскують це колесо на самий верхній участок тичини, і прикріплюють його там. Прикріпивши колесо, вони шукають сорочки, спідниці, юпки чи карсета, вінок і роблять куклу. Зробивши куклу, ставляють її на те колесо й гарно прикріплюють її до колеса.

Зробивши куклу, йдуть хлопці далі по дворах. В того дядька, де є дівчина, витягають ворота і ставляють їх на яке небуть дерево чи загороджують ворітьми вузьку вулицю. А в іншого дядька витягнуть воза і поставлять на серед вулиці. І багато де чого за цю ніч нароблять, так, що цілий ранок іншому дядьку доводиться ходити за чимсь небуть та шукати, аж поки не знайде.

Потім на **Купала**. Дівчата плетуть вінки з різних квіток, бур'яну, картоплі і т. і., а ввечері в

них гуляють, співаючи при цьому відповідних пісень. Встаючи вранці або просто тодіж, з вечора, вінки ці кидають у воду і кажуть: «Коли потоне твій вінок, то й життя твоє пропало, а коли не потоне, а попливе і в певний бік, тоді ти підеш туди заміж». Та інші старі обряди, що поволі зникають, а деякі вже й зникли.

*Записав Григорій Захарович Губенко
20.07.1927 р.
у с. Дубовичі Тулиголовського району
Глухівської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 819, арк. 13—13 зв.)*

Народній календар

23 (6) Купальське свято. Купала у нас святкують 23. Цей день так і зв. «Купала». 23 Купала святкують народнім звичаєм, а 24 Йвана святкують як церковне свято. Вважають, що на Йвана неможна нічого робити, через те що все одно не буде з цієї роботи ніякої користі. Є, напр., оповідання, що чоловік нашого села сів на Йвана гречку, то йому руки як обсіяло струп'ям, то ціле літо в рукавицях ходив, а гречка до самої осені цвіте й цвіте.

Вінки вити є звичай, вінки в'ють дівчата, вінки в'ють з такого зілля: волошки, гвоздики, роза, рожа і т. інши, а для чого в'ють вінки — невідомо, потім цей вінок пускають на воду. Святити зілля або вінки немає звичаю. У цей день зілля незбирають. Найбільше корисним зіллям для любощів вважають любисток (особливо, який свячени у Зелену неділю). Від нечистої сили найбільше оберігає самосійний мак.

Є звичай святкувати Купала, скачучи через кропиву, у такому святі беруть участь дівчата. Спеціально для свята невибирають місця, а святкують на вулиці, святкують у вечері. Кожна група молоді святкує окремо, брати участь у святі не вважають за обов'язкове. Церемонія свята дуже простий: скачуть через кропиву, співають, а потім несуть вінки на воду, співають при тому таких пісень:

Купався Йван, доведеться й нам.
Купала на Йвана.

Купався Йван у ставочку,
 Зкинув штани і сорочку.
 Купала на Йвана.
 З Купали йшла, вінок знайшла.
 Купала на Йвана.
 Купала, купалочка,
 А де ж твоя дочка?
 Купала на Йвана.
 Свиння сива діжку месила.
 Купала на Йвана.

Діти справляють свято окремо від дорослих, дитяче свято різниться тим, що не носять на воду вінків. Про те, що хто буде святкувати чи ні, нема ніякого вірування. Скачуть через кропиву, скачуть дівчата. Є повір'я, що як перескочить і незачепиться, то вийде заміж і гарно житиме, а як неперескочить, — то погано. [...]

По росяному хлібу є звичай качатись, щоб краще вродило, кажуть, що купальська роса — жирна. На святі практикується найбільше гадання з вінком на воді: як пустить вінок на воду, а він повернеться на другій бік, то повернеться й життя, а як не повернеться вінок, то й життя йтиме по старому. Крім цього гадання, більш нічого нероблять з вінком.

Є оповідання, що купальською ніччю мурашки виносять масло на верх, яке дуже зхоже на коров'яче, і його вживають для ліків від ран. Є вірування, що як тільки но відьма подоїть корову, то одразу й зіпсує, зачарує дівчат, щоб хлопці не любили. Щоб уберегтись від них, обсівають маком самосійним як худобу, так і людей.

*Записав Кузьма Іванович Манжос
 10.02.1929 р.*

*у с. Марчихина Буда Ямпільського району
 Глухівської округи
 (АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
 ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 44)*

Спаса. Спаса святкують для всього спілого, як плодів дерев, овочів города, хліба на полях. До цього дня всі стари люди не їдять яблук. Пояснюють всім, молоді, так, що їсти неможливо тому, що у кого мерли діти малі, то як не буде

їсти його батько чи мати на цьому світі до Спаса яблук, тоді цим дітям на тім світі дають яблук, а як батько або мати на цим світі їсть, то їхнім дітям там, на тім світі, не дають яблук.

В цей день носять до церкви садовину із обжинком, це для того, щоб родило добре жито та яблуку, й взагалі це святять для всього поспівшого на землі.

ВІРУВАННЯ. СВИТОГЛЯД

*Записав Кузьма Іванович Манжос
 у с. Марчихина Буда Ямпільського району
 Глухівської округи
 від Ганни Жирнової (74 р.)
 (АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
 ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 70 — 70 а зв.)*

Вірування в Місяць. Місяць ходє по небу, всі стари люди звали його «сторожем та оглядачем біля Адамової могили».

Місяць створений з землі, яка нарасла на тілі першої людини, цеб-то на Адамовом. Коли умер Адам, то Богу угодилось зділати пам'ятник вічний цьому першому чалавеку. Узав Бог своєю рукою землю та його тілі і промовив: «Стережі хазяїна». То цей Місяць, тая земля, освітлювала могилу Адама, в яку сам Бог положив перву цю людину. Після смерти Адама у Єві, його жінки, залишилось два сина — Каїн та Авіль. Вони приносили Богу жертву: Каїн — от плодів, а Авіль — от худоби. То Бог прийняв жертву Авіля, а Каїнову — ні, неприняв. Каїн розсердився на брата Авіля, узав жежло та і убив його, цебто Каїн убив Авіля. С того часу Бог на Місяці поставив обох синів Адама. Воно і зараз як повному, дак відко, як він коле без жалю.

Коли родиться на молодіку хлопець — це хороше, а як дівчина, то вона не довговічна. Як на старому будуть дівчати, — житимуть замужем, а як хлопець родиться, — умреть. Хоча хлопці родяться на молодіку, то до трох років як nebude боліти, то ніколи незаболіє. Так і для дівчат, шо на старом родились, все одно ждуть болізни три роки.

Як треба починати якусь роботу, то тільки на старому, бо це день легкий на почин усякій

роботи. На старому сіють, орють — буде гарний урожай, хто слідкує за Місяцем.

Місяць допомагає в ліках здорово. Коли болять зуби, ви виходите на юлицю за свої ворота (це на старому, звичайно) і починаєте «Ачинаш» безперериву три рази підряд, прочитавши, плюньте на ліво три рази і починайте оцеї заговор: «Місець у небі, ведмідь у лісі, камінь у полі. Всі ви, три брати, як зійдетесь у чисте поле гуляти, то в рожденного, милитовного, хрищеного (ім'я) почнуть зуби грати». Обов'язково заговор читати три рази, і закінчивши, плюнути три рази на ліво, — зуби зразу заніміють. Тоді помоліться на Місячко, на ліс і на поле і візьміть із-під підбора землі, яку положіть у головах, де ви спите, і вас ніколи незлякає відьма. Уже хто проробе це — зуби боліти ніколи не будуть, бо заговорені кругом. Даже може іншим лікувати землею — дасть землі, щоб приложив к зубу, і брошають зуби боліти.

*Записав Григорій Захарович Губенко
11.11.1927 р.
у с. Дубовичі Тулиголовського району
Глухівської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 819, арк. 28)*

Вірування

1. На Багату кутю зоставляють шматок риби і їдять на Різдво. Це, кажуть, для того, що як запорозитися око, то кажи: «На Різдво рибу їла. Сорока, сорока, вилети из ока», — то порошина і вилетить.

2. На Новий рік ношліжники кочерги звязують обротями, щоб коні на ношлігах ходили у купи.

*Записав Іван Микитович Федоряко
28.08.1928 р.
у с. Білі Вежі Перші Дмитрівського району
Конотопської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 824, арк. 104–104 зв.)*

Прикмети, звичаї та вірування їх.

1. Як перебіжить кіт дорогу упоперик, та йде старий дід або хто цей обряд держить,

той вік віком так не перейде, хоть кине палку або грудку, де саме перебіг дорогу кіт. Як перейде хто нібудь дорогу котячу та не перекинуть грудку, тому трапется лихо яке нібудь. Наприклад, їхав мій (лічно) дід, 65 років йому, він разні вірування та обряди держить, каже: «Переїхав я ту стежку, коли перебігає кіт дорогу міні, — ну, тапер щось станецья міні. Пирикинув їй палку, коли через кілька хвєлин учипив я у стовпець і зломив осю у возі, став тай каже, щоб булоб не їхать тію дорогою, що перебіг дологу [дорогу] міні кіт». Ї так дечого багато розказуют над оціх котів, як перебіжить дорогу. [...]

Вірування про погоду. Як місяць молоднеак і уже його відко, от їй примічають старі люди: як видно місяць та як ві[н] повернутий ріжками у гору, то буде погода сира, покї новий не народиться місяць, як повернутий місяць ріжками у низ чисто, то буде [нерозбірливо. — Ред.] погоду жарку, так зімою і літо, зімою як униз повернутий, то буде мороз, аж зидко, а як у верх, то дощ і хвища.

*Записав Кузьма Іванович Манжос
12.02.1929 р.
у с. Марчихина Буда Ямпільського району
Глухівської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 45)*

Купало. Люди кажуть, що папороть квітне на Івана Купала ніччю, і квіток теї можно взяти о дванадцятій годині ніччю тільки з молитвою та з свічкою, що ходили на Страсті з нею.

Той, хто візьме квіток, повинен, не оглядуючись, пройти навкруг того лісу, потім йти до дому. Цей квіток треба зашити у руді на долоні, значить, розрізати долоню, заложити квіток у рану, а рука зараз-же заживе. У кого є цей квіток, то це — найсчастливіший у світі білому. Та людина все буде знати, угадає все, хто буде про що питати. Наприклад, буде дома, вгадає, що й де, і як робиться, або яке несчастья — теж буде знати, де і яке.

*Записав Євген Тичина 02.12.1929 р.
у с. Кочерги Глухівського району
Глухівської округи
від Євдокії Товарниченкової (45 р.)
та Локотової (50 р.)
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 824, арк. 18–19 зв.)*

Про вогонь. Жив колись святий Іван, який звернув увагу на молитви людей і викреслив вогонь, щоб люди змогли себе зогріти на час холоду.

На огонь не можна ні плювати, ні лаяти його, так як Бог вогонь доглядає й за непошану його кине камінь із неба і вб'є. Кидати в огонь брудне й нечисте не можна через те, що вогонь може запалити колись і тебе за непошану.

Обов'язково хрестити треба вогонь, коли ставиш їжу, щоб їжа не згоріла, а вийшла смашна.

Вогонь говорить, коли горить, напр., оселячи щось велике, він гнівається на господаря цього майна й карає його за гріхи. Вогонь є щось живе, й треба його поважати й жаяхатися.

Під землею немає вогню, але є вогонь на небі, в пеклі, куди попадуть всі грішні й будуть на вогні жаритись, і кипіти у гарячій смолі. Коли пророк Ілля їде на колисниці, то з під колес вилітає вогонь і може запалити майно чи то вбити людину, чи тварину, на яку Ілля прогнівався. Вогонь земний ніякого відношення до небесного не має.

На Івана Купала палять огнище й стрибають через огонь. На весіллі переводять молододу через огонь, щоб скоріше звикла до рідни та не сварилася із свекрухою.

Душа вмершого з'являється зі свічкою, а до шости тижнів світять огонь, так як душа вмершого не кинула ще хати.

Перед війною летів змії огнений, який був попередником кривавої, затяжної війни.

Кожної ночі на кладовищі за давньої ще давнини з'являлися «Іванівські червачки» — це вогники, які бог послав Івану святому освітлювати шлях уночі.

Вогнем лікують рожу, випалюванням. Коли нариває палець, «волос», то випікають вогнем.

На Страстях засвічують свічку і несуть додому, коли по дорозі свіча згасне, то це попереджає, що якесь несчастья в майбутньому. [...]

Про воду. Вода з'явилася по наказу Божому. У воду не можна плювати, так як вона свята, створена Богом, і Бог таку непошану до води каратиме: зробить калікою, утопиться, повисихають колодязі та річки. Була задавнадавен бездна, ходив туман, над яким літав Дух Божий, і Бог відділив воду від землі.

Вода під землею є, і на небо Мати Божа радугою із свячених колодязів та річок переливає воду, а Бог цю воду через сито розсіває по землі — це дощ.

У річках вода висихає тому, що люди заклинають ключі. У одній жінки утопився син, і вона помстилась тим, що заклала ключі, — річка висохла. У колодязях вода висихає по наказу Божому, коли люди не моляться Богу, то Бог гнівається й забірає воду.

Воду святять на кутю і на Хрищення, і кажен колодязь як поставлять, так і святять, а також тоді, коли буває посуха. Річку святять у Нудну середу (весною), щоб у жнива людям не нудило, як питимуть воду. Святу воду сховують у плящі у льоху, й стоїть три роди [роки] незмінно, цією водою кроплять м[е]рця, кроплять тварин.

Як народяться, як захворіє людина, дають воду замість ліків. Старі люди у великі свята п'ють воду перед їжою, так як Бог покарає, коли поперед води чого з'їсти, від цього старий довше житиме, а молодий, як не питиме води, то проживе життя все скрутно. П'ють воду від усяких хвороб, на які тільки хворіє людина: пристріт, поганка (лихорадка), безсонниця.

Ранньої весни Переплавна середа, хто буде купатися, то Бог дасть здоров'я й силу.

До схід сонця дівчина виходить й бере воду із сіми колодязів та трьох криниць, цією водою вона вмиває й напуває парубка, з яким гадає побратися, щоб все життя прожити гарно впарі.

Гроші кидають — «викупають» криниця чи то колодязь, щоб вода не переводилась.

Коли молодий кидає дівку через ворогів, то вона купається в орданській воді й переливає шлях до схід сонця своїм ворогам, щоб коли вороги перейдуть, так їх покалічило. Коли молодий кине дівку, то вона набірає води з річки, де прала колись йому билизну, цю воду вона, ставши на порозі так, щоб одна нога була в сінях, а друга — в хаті, тричі ковтає, а тричі за праве плече виливає, остачою миє ноги й дасть молодому напитись, чим і привабить його до себе.

*Записав Іван Микитович Федоряко
14.04.1928 р.*

*у с. Білі Вежі Першій Дмитрівського району
Конотопської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 824, арк. 99)*

Як розводять чоловіка і жінку або хто полюбить дівчину, та вона не хоче того любити, бируть жабу з гаю, потім бируть маленькій платочок і горщик маленькій, сажують жабу у горщик, завязують платочком, щоб не вилізла жаба, потім находять виліку купу комашок, хоть упеньку або де інше, загортують горщик із жабою, три рази оглянулася на ту купку й побігти бігом, неозираючись. То через кілька день, 2—4 днів, іти до купки, розгорнуть палочкою медовою, щоб була там на палочці каблучка сребр., й розгортать нею, там будуть кісточки самі, у кісточках буде одна кісточка кручечком, і бере кручечок, і запазуху кладе собі. Потім як піде навечорилки та, кого любить хлопець, дівчину, то він нищечком кручечком сіпне її. Потім він і вона любляця довіку.

А як дівчина кого хоче, то бере жабу та нищечком засушує на комині, потім її розделує, виймає вітти тоже кручечок та сіпа хлопця. Потім любляться вони.

А як случай неполюбить або як небіть розсердиться хто лібо із дівчат — сушить жаби, потім розтирає на маленькі крихти, мочить горілку та дає парубку випить. Тоді через кілька день робиться парубок жовтив та болів, покі невмре, бо там в [н]ьому, у жолудку, жаби, гадюки та ящурки й т. інше.

*Записав Іван Семенович Таробан
у м. Груні Грунського району
Полтавської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 824, арк. 12—12 зв.)*

Вівторок. Я чув із старих людеї, із переказів, що говорять, вівторак — дуже гарний день для роботи і для врожаю, коли в цей ден сіяти або садити. У вівторок треба сіяти пашню. Каже жінка «Почнеї [починай] сіяти у вівторок, то буде кіп сорок», бабска приказка «Як посіяв у вівторок, то збереш там кіп сорок». Кавуни треба садити у вівторок — буде дуже гарна бакша, рясна, штук то сорок. Так же треба садити і сіяти усяку пашню і огородену вівтор, хоч треба почати у вівторок, — дуже гарне буде.

Треба поченати прясти тілки у вівторок — будеш у ден нарядат пасом сорок. Для роботи вівторок дуже гарний день.

*Записав Іван Іванович Михно 17.04.1929 р.
у с. Волошнівка Глинського району
Роменської округи
від Лукери Матвіївни Михно (63 р.)
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 104—104 зв.)*

Про суботу. В наші[й] місцевості говорять, що в суботу не можна починати якої небудь роботи, як знаєш, що задень незробиш, бо з неділі довго діло те робитимиться. Приказка: «Субота — неробота, важкий день». Суботи бувають такі: Лучина, Дмитрієва, Кузьми-Демяна, Михайлова, Похвальна, Вербна, Страсна і Хомина. Лучина — 7 вересня, Дмитрієва — 14 вересня, Кузьми-Демяна — 21 вересня, Михайлова — 28 вересня, Похвальна — 20 квітня, Вербна — 27 квітня, Страсна — 4 травня і Хомина — 11 травня.

Протів суботи не можна їсти часнику, бо снитимуться мертві (мерці). В цей день всі вмиваються, щоб бути здоровим. Вже й говорилося, що в суботу не можна кидати незакінчену роботу, бо вона довго неробитимиться. Про тих дітей, що в суботу народжуються, говорять, що вони не довго живуть і є нещасливі. В субатах

таких поминають мерців: в Лучині, Дмитрієві, Кузьми-Дем'янові і Михайлові. В ці суботи носять мисочки до церкви і так поминають, іще в суботу, яка буває на першій тижні посту Велико-го, після Масляної, теж поминають.

*Записав Василь Іванович Матятов
на хуторі Безсалівка Білопільського району
Сумської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 79–79 зв.)*

Обряди, пов'язані з посадкою і висіванням городини. Розсівання маку — на Хресття, щоб хрещатий був (у середу на четвертому тижні Великого посту). Щоб гарні вродили гарбузи, їх треба сіяти до світла, щоб ніхто не бачив. Щоб гарні були огірки, — сіяти їх 1-го травня (за старим стилем) або на Довгого Івана, щоб довгі були. Щоб огірок було, як череда, зривають огірковий цвіт і розсипають до сходу сонця, щоб через нього перейшла череда. Кавуни теж — сіяти до сходу сонця. Сояшник, щоб не бачили й не випивали горобці, садять, заплющивши очі: виходять за ворота з заплющеними очима, ідуть так до місця посадки, так і садять.

Капусту шаткувати можна лише на молодика (шаткувати — кришити для кислення); коли ж пошаткувати на ущербі, то капуста може загнити або принаймні буде погана на смак. Всяку городину краще садити на молодика.

*Записав Григорій Антонович Нудьга
у с. Артюхівка Глинського району
Роменської округи
(АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського,
ф. 1-7, од. зб. 821, арк. 204–206 зв.)*

Про відьом та русалок. Відьми ходять доїть чужі корови ночу, а ото в молоці появиться кров, то то означає, що корову відьма доїла. Коли у Кавуна Андрія була корова, та така, що по 2 відер у день молока давала. От раз пішла жінка доїть утром, молока немає, другий раз немає. Ось вона й каже: «Андрію, мабуть, нашу корову відьма доїть». Андрій тоді взяв посипав січки, замість підстилки, а він догадувався на Химку. На другий день ранком в корови немає молока, він до Химки та, не питавшись, до мо-

лока в цебрі, а в молоці січка, добре, що її не було дома, а то роздер би на клапті, що сердитий. А воно, як вона доїла корову, з вим'я упала січка в цебро, а вона не вспіла переїдиди.

Відьми злітаються у Київ на Лису гору. Вилітають у верх або на мітлі, або на короміслі, або на осиковому кілку. Ніколи не кидай коромісла на дворі, бо забере відьма літати. Ни то відьма, ни то ничиста сила. Є ще чумиха й кучиця. Ото кажуть, чумиха й кучиця ходять. Чумиха задала жінку, а кучиця навіяла болість.

Відьми уміють перекидатися у собаку, ката, в голку. Он у Ярмолинцях до одного дядька до корови ходила відьма. От раз сів він біля корови, коли прийшла, одчинила двері, сіла й доїть. Він тільки підвівся, вона перекинулася у собаку й утикла. От другий раз у ниділлю сів він за дверима, коли приходе. Одчинила та до корови, а він двері на заціпці «хлоп» та крестить її, хрестить, а вона вже в кішку перекинулася. От упоймав він її та: «Перекидайся у людину», — не перекидається, так він її до дриветні та передні ножки і понодцюкував. Утром пішов до сусідки. А він трохи догадувався. Коли вона сидить на печі, стогне. «Бабусю, чого ви больні?» — питає. «Та оце, синку, Бог наказав. Учора дрова рубала, а воно — ниділля», — і пальці замотані. Він засміявся й пішов.

А то було в Сурмачівці. До одного чоловіка ходила до корови, так він впоймав її котом, тоді вона перекинулася у голку, так той чоловік пішов та ту голку дополовини й забив у пеньок. На утро встав, коли сусідка баба стоїть, плаче, плаче, і по пояс у пеньку, так він згукав людей, розказав усе, та покололи пеньок і випустили.

На Великдень відьми лізуть замки цілувати, як дзвонять на одіяніє, як яка поцілує, значить, сей год буде її скрізь удашно, як ні, — то невдашно.

Раньше було, як умре відьма, то зразу пробивають у стелі кілком з осики дірку, щоб туди сатана вилетів, бо відьма — то жінка, що вселився до неї всередину сатана. Як умре, то виносять криз стіну, а в головах біля могили забивають осиковий кілок, щоб не вилазила. (Від іншої баби чув, що березовий кілок).